

УДК 94-058.237 (477.83) “1944/1953”

II 58

Руслана ПОПП

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЛЬВОВА У 1944 – 1953 РОКАХ (ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)

У статті аналізується стан вивчення історії інтелігенції Львова у 1944 – 1953 роках в українській і зарубіжній історіографії. Виділено основні етапи у дослідженні теми та особливості кожного з них, визначено теми і напрями, на яких акцентують увагу науковці. Доведено необхідність якісно нового підходу до проблеми, зумовленого сучасними можливостями історичної науки.

Ключові слова: *Львів, інтелігенція, історіографія, сталінський тоталітарний режим.*

Проблеми, пов’язані з кардинальними змінами в етносоціальной структурі інтелігенції Львова, її статусом, функціями і становищем у повоєнні роки, знайшли певне відображення в історичній літературі. Однак окремого комплексного дослідження, присвяченого історії інтелігенції Львова в зазначений період, немає. Відсутні і розвідки історіографічного плану. Загальний огляд літератури і джерел з історії гуманітарної західноукраїнської інтелігенції зробила у вступі до своєї монографії лише Т.Марусик [11]. Тому сьогодні для науковців важливо підсумувати вивчення історії інтелігенції міста в повоєнні роки, визначити коло порушуваних проблем, окреслити малодосліджувані питання. Власне таку мету ставить перед собою автор даної статті.

Наукові праці з досліджуваної теми можна поділити на три основні групи: апологетичну радянську, пострадянську і зарубіжну історіографію. До першої належать праці науковців

радянського періоду, до другої – вітчизняні публікації, що побачили світ після 1990 р., до третьої – розвідки західних дослідників та істориків української діаспори.

У радянській історіографії багато уваги було приділено “соціалістичним перетворенням” в економіці, соціальній сфері, освіті, культурі міста, у яких тією чи іншою мірою брала участь інтелігенція. Однак ці складні питання подавалися схематично, спрощено, в апологетичній манері. Характерними в цьому плані були “Нариси історії Львова” (Львів, 1956) [12], багато висновків із яких повторювалися у пізніших публікаціях [7].

Чимала кількість радянських досліджень, серед яких можна виділити як типові праці Ф.Стебля, О.Зубаня, І.Кошарного [18], присвячена змінам в освіті, культурі західних областей України, у тому числі Львова. Радянські історики змушені були беззастережно визнавати, що заміна “буржуазних” цінностей новою ідеологією привела до розквіту духовної сфери. Слід також зауважити, що у названих та інших працях [15], близьких до теми, інтелігенція Львова не є основним об’єктом дослідження, а деякі сторони життя і діяльності низки її професійних груп висвітлюються, як правило, однобоко, в захвалювальному дусі. Не розкриваються великі труднощі, які доводилося долати під час так званих “соціалістичних перетворень”, жорстокі репресії та ідеологічний тиск, котрих у більшості своїй зазнала інтелігенція в умовах сталінщини.

Здобуття Україною незалежності стало поштовхом до критичного переосмислення положень і висновків радянської історіографії питання. Відкриття раніше засекречених архівних фондів, доступ до зарубіжної історіографії сприяли появі наукових статей, праць, де робиться спроба об’єктивно висвітлити становище інтелігенції в тоталітарному суспільстві, показати основні напрями і цілі політики радянської влади щодо неї, її реальний внесок у розвиток культури й господарства західноукраїнських земель.

Однією з перших вдалих спроб сучасної української історіографії підійти до розглядуваної проблеми з нових позицій були праці О.Рубльова і Ю.Черченка [16]. Для них характерний критичний підхід, який відображає суперечливість та болісність процесу інтегрування західних областей України в радянську

суспільно-політичну систему, що суттєво позначилося на долі місцевої інтелігенції.

Вагомими і помітними стали статті Я.Дашкевича, в яких автор відтворив боротьбу тоталітарного режиму з М.Грушевським та його школою у Львові, висвітлив форми і методи ідеологічного тиску проти національно свідомої інтелігенції, охарактеризував мотиви ініціаторів і виконавців, наслідки “цієї неславної боротьби” [6]. На основі широкого кола джерел, власних спогадів Я.Дашкевич доводить, що під кодовою назвою “боротьба з історичною школою М.Грушевського та його учнями” здійснювалося багато ідеологічних та позаідеологічних справ, із яких найменша частка мала щось спільне з науковою критикою поглядів та результатів дослідження великого історика і його учнів. Це була боротьба зі справжньою, об’єктивною історією України, українською національною ідеєю, ідеологією українського націоналізму, українським підпільним і відкритим повстанським рухом [6, Дашкевич Я., 1996, 69 – 70].

На початку 90-х років з’явилися монографії, присвячені репресіям сталінського режиму проти населення західних областей України, в тому числі і проти інтелігенції. Найширше механізм функціонування радянської репресивно-каральної системи дослідили І.Білас і Б.Ярош [2]. Згадані праці написані з використанням широкого кола недоступних раніше архівних документів, що були оприлюднені вперше. Однак інтелігенція Львова згадується тут лише принагідно.

У монографіях Ю.Киричука та А.Русначенка [8], присвячених діяльності українського національно-визвольного руху в перші повоєнні роки на західноукраїнських землях, чимало місця відводиться ідеологічно-репресивним акціям влади проти національно свідомих українців, серед яких було чимало представників інтелігенції. Ю.Киричук висуває версію, що вбивства письменника Я.Галана та о.Г.Костельника були потрібні радянським каральним органам; на його думку, це був провокативний засіб боротьби радянських спецслужб проти українського руху опору. Вбивства відомих інтелігентів влада використала для нарощування маховика більшовицьких репресій на західноукраїнських землях [8, Киричук Ю., 2001, 155 – 156].

Розгортання ідеологічних кампаній проти інтелігенції у повоєнний період в Україні загалом, і у Львові зокрема, простежуються у статтях Л.Шевченко, О.Замлинської [20].

Набагато послідовніше і різнобічніше показано історичний шлях західноукраїнської інтелігенції в колективній монографії “Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)”, що вийшла у Києві 1994 р. у трьох книгах. У розділі, присвяченому повоєнній історії інтелігенції в західних областях України, об’єктивно розкрито складні й суперечливі взаємини між диктатурою влади та західноукраїнською інтелігенцією, показано намагання тоталітарної системи використати працівників інтелектуальної праці у своїх корисливих інтересах [13]. Звичайно ж, що у невеликому розділі важко комплексно і взаємопов’язано відтворити всі аспекти цієї багатогранної проблеми.

Вагомий внесок у висвітлення теми зробили історики В.Баран і В.Даниленко. До багатотомного видання “Україна крізь віки” вони підготували XIII том “Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980 рр.)” [1]. У параграфі, присвяченому змінам у сфері культури, автори на основі значного документального матеріалу показали, що повоєнний період був часом широкомасштабного ідеологічного наступу сталінізму, який мав на меті втримати під контролем духовне життя народу, розвиток громадської думки та суспільних процесів. Він був спрямований на нейтралізацію та ліквідацію патріотично налаштованої інтелігенції.

Сьогодні з’являються перші узагальнювальні праці, в яких історики намагаються переосмислити заходи влади безпосередньо у культурній сфері України у повоєнні роки. Це насамперед дослідження В.Юрчука і М.Поповича [14], у яких показано особливості та чинники, що впливали в цей період на культурний розвиток західного регіону України, в тому числі і Львова.

Українські науковці намагаються досліджувати історію, діяльність окремих професійних груп інтелігенції. В монографії С.Сворака “Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія і етнополітика” розкрито складний і неоднозначний процес запровадження радянської освітньої системи, особливості

формування і фаховий рівень педагогічних кадрів загальноосвітніх шкіл, репресивні акції щодо частини вчителів [17]. Автор, зокрема, наводить факти і про розвиток шкільництва у Львові.

У монографії Т.Марусик “Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40 – 50-ті рр. XX ст.)” наведено окремі дані про діяльність літературно-мистецької, наукової і педагогічної інтелігенції Львова, про становище духовенства у 1944 – 1953 роках [11]. Авторка також зробила спробу окреслити нові методологічні підходи щодо вивчення історії української інтелігенції [10].

В останні роки з’явилися праці, у яких висвітлюються окремі сторінки культурного життя безпосередньо Львова. У них згадується і повоєнний період, розкривається діяльність науковців, артистів, письменників, художників [3].

Змінам в етносоціальній структурі населення західних областей України, у тому числі і Львова, у повоєнні роки присвячені розвідки І.Терлюка, С.Макарчука [19]. Особливості трансформації соціально-професійної структури населення регіону розкриваються у статтях В.Гулая [5].

Зростає зацікавлення дослідників до питань життя і діяльності окремих представників інтелігенції Львова: І.Севери, М.Возняка, І.Крип’якевича, В.Свенціцької, О.Степанів та ін. [4].

До третьої групи праць належать дослідження зарубіжних учених та українських істориків діаспори. Цікаві судження про різні аспекти політики радянського режиму стосовно західноукраїнської інтелігенції висловлені у монографіях Дж.Армстронга, Я.Білинського, Б.Кравченка, Дж.Мейса, О.Геруса, Б.Боцюрківа та інших закордонних українознавців [21]. В основному вони базуються на опублікованих радянських джерелах та літературі, а також на спогадах осіб, які емігрували з України і виступають свідками історичних подій. Цінність цієї літератури полягає в тому, що вона, при всіх більш-менш помітних проявах суб’єктивності, переважно позбавлена одностороннього захвалювального тону, характерного для радянської історіографії.

Помітний внесок у вивчення вітчизняної історії досліджуваного періоду зробив І.Лисяк-Рудницький [9]. Він

намагався дослідити природу інтелігенції як соціального явища, місце і роль її в житті суспільства, а також особливості історичного розвитку західноукраїнської інтелігенції.

Спробу показати процес радянзації Львова після завершення німецької окупації, політику режиму щодо польської інтелігенції міста роблять і польські історики [22]. Вони наголошують, що репресії сталінського режиму проти польського населення та інтелігенції призвели до багатьох трагедій для тисяч поляків, конкретних сімей, які здавна вкоренилися у Львові і вважали його рідним, батьківським містом.

Отже, з наведеного огляду наукової літератури випливає, що останнім часом досить активно проходить процес вивчення історії інтелігенції західноукраїнських земель, зокрема досліджуваного в даній статті періоду. Щоправда, монографій і дисертацій, спеціально присвячених інтелігенції Львова, ще не написано. До того ж дослідження з цієї тематики мають переважно критичний характер, що, безумовно, дуже важливо, оскільки раніше вони подавалися пригладжено, компліментарно. Але, крім розкриття репресій щодо інтелігенції, потрібно неупереджено висвітлити її кількісний склад, зміни в її національній та соціально-професійній структурі, взаємини з іншими соціальними верствами, соціально-побутові умови життя і праці, безпосередній внесок в українську освіту і культуру всупереч усім тодішнім перешкодам і негараздам. Необхідним є якісно новий концептуальний підхід до проблеми, зумовлений сучасними можливостями, для об'єктивного аналізу і висвітлення історичного шляху інтелігенції міста у складний, неоднозначний і суперечливий період її існування.

Джерела та література

1. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-ті рр.). Серія “Україна крізь віки”. – К.: Альтернативи, 1999. – Т. 13. – 304 с.
2. Див.: Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – К.: Либідь – Військо України. – Кн. 1. – 1994. – 432 с.; Кн. 2. – 1994. – 688 с.; Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях

30 – 50 рр. ХХ ст. (історико-політологічний аспект). – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 176 с.

3. Див.: Галайчак Т., Луцький О. Інститут суспільних наук: Сторінки історії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану проф. Ю.Ю.Сливки. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 16 – 56; Голубець О.М. Між свободою і тоталітаризмом. Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття. – Львів, 2001. – 176 с.; Ільницький М. Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с.; Кондратюк К., Попп Р. Театральне життя Львова в перші повоєнні роки (1944 – 1950) // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – С. 624 – 632; Кулик О.О. Львівський театр ім. М. К. Заньковецької. – К.: Мистецтво, 1989. – 162 с.; Ріпко О. У пошуках страшеного минулого: Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ століття. – Львів: Каменяр, 1996. – 288 с.; Яців Р. Мистецький Львів до і після 1956 року: імунітет contra канон // Народознавчі зошити. – 1998. – Зошит 4. – С. 434 – 445.

4. Див.: Горинь Б. У пошуках берега: Життя і творчість скульптора Івана Севери. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1995. – 230 с.; Нечиталюк М. “Честь праці”. Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2000. – 424 с.; Коць-Григорчук Я. Віра Свенціцька, дочка Іларіона Свенціцького // Україна. Наука і культура. – 1996. – Вип. 29. – С. 175 – 176; Давид І. “Суд” над Оленою Степанів // Україна в минулому. Збірник статей. – Вип. 3. – Київ – Львів, 1993. – С. 106 – 114.

5. Див.: Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 37. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – С. 190 – 204; Гулай В. Формування соціально-професійної структури населення Львівської області (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І.Франка. Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – С. 384 – 393.

6. Див.: Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів // Український історик. 1 – 4 (128 – 131). Вік ХХХІІІ – Нью-Йорк, Торонто, Київ, Львів, Мюнхен, 1996. – С. 88 – 142; Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його

школою у Львівському університеті за радянських часів // М. Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. Львів, 24 – 25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк – Львів, 1995. – С. 32 – 94.

7. Історія Львова. – К.: Наукова думка, 1984. – 414 с.; Маланчук В.Ю. Торжество Ленінської національної політики (Комуністична партія – організатор розв'язання національного питання в західних областях УРСР). – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1963. – 696 с.; Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній українській радянській державі. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – 803 с.

8. Див.: Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років ХХ ст. – Львів: Видавничий центр Львівського університету, 2000. – 304 с.; Киричук Ю. Політичні вбивства Гавриїла Костельника і Ярослава Галана – провокативний засіб боротьби радянських каральних органів проти українського руху опору // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Вип. 8. – Дрогобич: Коло, 2001. – С. 149 – 159; Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні. Національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х рр. – К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. – 519 с.

9. Див.: Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції // Історичні есе в 2-х т. – Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 361 – 380.

10. Див.: Марусик Т. Теоретичні та методологічні основи дослідження інтелігенції України: пошук нових підходів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. – Серія: Історія. – Вип. 10. – Тернопіль, 2000. – С. 20 – 28; Марусик Т. Основні концептуальні засади дослідження проблеми інтелігенції в сучасній культурологічній думці // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. – Вип. 96 – 97. – Чернівці, 2000. – С. 244 – 255.

11. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40 – 50-ті рр. ХХ ст.). – Чернівці: Вид-во ЧНУ імені Ю.Федьковича, 2002. – 461 с.

12. Нариси історії Львова. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 440 с.

13. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). У 3-х кн. – Кн. 3. – К.: Ін-т історії України АН України, 1994. – 153 с.

14. Див.: Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: АРТЕК, 1999. – 727 с.; Юрчук В.І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. – К.: Асоціація “Україна”, 1995. – 80 с.

15. Див.: Розвиток народної освіти на Львівщині. Збірник статей. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1957. – 157 с.; Социально-экономические преобразования в западных областях УССР за годы советской власти. – К.: Ин-т Экономики АН УССР, 1977. – 159 с.

16. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20 – 50-ті роки ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.

17. Сворак С.Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944 – 1964 рр.). – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 235 с.

18. Див.: Стеблій Ф. Розвиток вищої школи в західних областях УРСР в 1944 – 1960 рр. / З історії Української РСР. – Вип. 8. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 83 – 112; Зубань О.К. Розвиток народної освіти на Львівщині за роки радянської влади // Наукові записки Львівського політехнічного інституту. – Серія суспільних наук. – Вип. 47. – №1. – Львів, 1957. – С. 43 – 60; Кошарний І.Я. У сузір’ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз’єднаних областях Української РСР (1939 – 1958 рр.) – Львів: Вища школа, 1975. – 239 с.

19. Див.: Терлюк І. Місто Львів: етнонаціональний склад населення у перші післявоєнні роки // Львів: історія, населення, культура. Тези доповідей та повідомлень українсько-польської наукової конференції. Львів, 18 – 20 травня 1994 р. – Львів, 1994. – С. 52 – 54; Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944 – 1996 рр.). (Етносоціальне дослідження). – Львів: Центр Європи, 1997. – 176 с.; Макарчук С. Евакуація поляків зі Львова у 1944 – 1946 рр. // Львів: місто – суспільство – культура. Студії з історії Львова. – Т. IV. – Краків, 2002. – С. 412 – 422.

20. Див.: Шевченко Л.А. Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 40 – 50 роках // Український історичний журнал. – 1992. – № 7 – 8. – С. 39 – 43; Замлинська О. Ідеологічний терор та репресії проти творчої інтелігенції у перші повоєнні роки (1945 – 1947 рр.) // Київська старовина. – 1993. – № 2. – С. 73 – 80.

21. Див.: Armstrong A. Ukrainian Nationalism. – 3-d ed. – Englewood, 1990. – 271 p.; Bilinsky Y. The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II. – New Jersey, 1964. – 320 p.; Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 423 с.; Mace J.E. Communism and the Dilemmas of National Liberation: National communism in Soviet Ukraine.

1918 – 1933. – Cambridge, Massachusetts, 1987. – 233 p.; Doroshenko D., Gerus O.A. Survey of Ukrainian History. – Winnipeg, 1975. – 770 p.

22. Див.: Gryciuk Grzegorz. Ukrainizacja Lwowa // Odra. – 1997. – № 6. – S. 8 – 15; Mazepa L. Kultura muzyczna Lwowa w chasach zaboru // Galicja jej dziedzictwo. – Т. 4. – Rzeszów, 1995. – S. 30; Ostrowski G. Epilog polskiego życia artystycznego we Lwowie // Odra. – 1992. – № 12. – S. 41 – 48.

Попп Руслана. Интеллигенция Львова в 1944 – 1953 годах (историография проблемы). В статье анализируется состояние изучения истории интеллигенции Львова в 1944 – 1953 годах в украинской и зарубежной историографии. Выделены основные этапы исследования темы и особенности каждого из них. Определены темы и направления, на которых акцентируют внимание ученые. Доказана необходимость качественно нового подхода к проблеме, обусловленного современными возможностями исторической науки.

Ключевые слова: Львов, интеллигенция, историография, сталинский тоталитарный режим.

Popp Ruslana. L'viv intelligentsia in 1944 – 1953 (historiography of the problem). Modern state of studying the history of L'viv intelligentsia in 1944 – 1953 in the Ukrainian and foreign historiography is analyzed in the article. The basic stages in studying of the theme and feature of each of them are allocated. Themes and directions, on which scientists focus attention, are defined. It is proved that today it is necessary to develop a qualitatively new approach to the problem caused by modern possibilities of a historical science.

Key words: L'viv, intelligentsia, historiography, Stalin's totalitarian regime.